

Buitenplaatsen in West-Brabant

Een korte rondgang langs cultuur-historisch erfgoed

Inleiding

101

Wie in Nederland over buitenplaatsen en landgoederen spreekt, heeft het meestal over de haast oneindige linten in Gelderland, Overijssel en Utrecht. Hier liggen buitenplaatsen met een roemrijke historie en buitengewoon fraaie kastelen, landhuizen, tuinen en parken. West-Brabant is wat dat aangaat minder vanzelfsprekend in beeld en slechts de grote landgoederen Wouwse Plantage en Mattemburgh genieten landelijke bekendheid. Toch treffen we binnen de rijke verscheidenheid van het West-Brabantse erfgoed ook andere interessante buitens aan, om nog maar te zwijgen over de fraaie exemplaren die in de loop der tijd verdwenen zijn. De Cultuurhistorische Waardenkaart van de provincie Noord-Brabant onderscheidt weliswaar enkele buitenplaatsen met historische groenstructuren, maar laat nog veel onbelicht. Een goede reden om te trachten daar wat verandering in te brengen.

Een buitenplaats laat zich het best omschrijven als de eenheid van een historisch landhuis of kasteel met bijgebouwen, waterpartijen, tuin en park. Soms vormt een buitenplaats de kern van een uitgestrekt landgoed. Het belangrijkste verschil tussen een buitenplaats en een landgoed zit in het feit, dat een buitenplaats vooral een representatieve en recreatieve functie heeft, terwijl bij een landgoed daarnaast nog sprake is van een grondgebonden economische functie, waarbij men moet denken aan bosbouw en/of landbouw.

Er zijn drie vormen van ontstaan van buitenplaatsen te onderscheiden. Zo vindt men dikwijls de oorsprong in een middeleeuws versterkt huis of adellijke woning. Daarnaast zijn er buitens die een agrarisch bedrijf met aangebouwde herenkamer als basis hebben. Ten slotte zijn er buitenplaatsen die als zodanig ontworpen en gesticht werden en van meet af aan dienden voor het vertier en het verrijnde buitenleven.

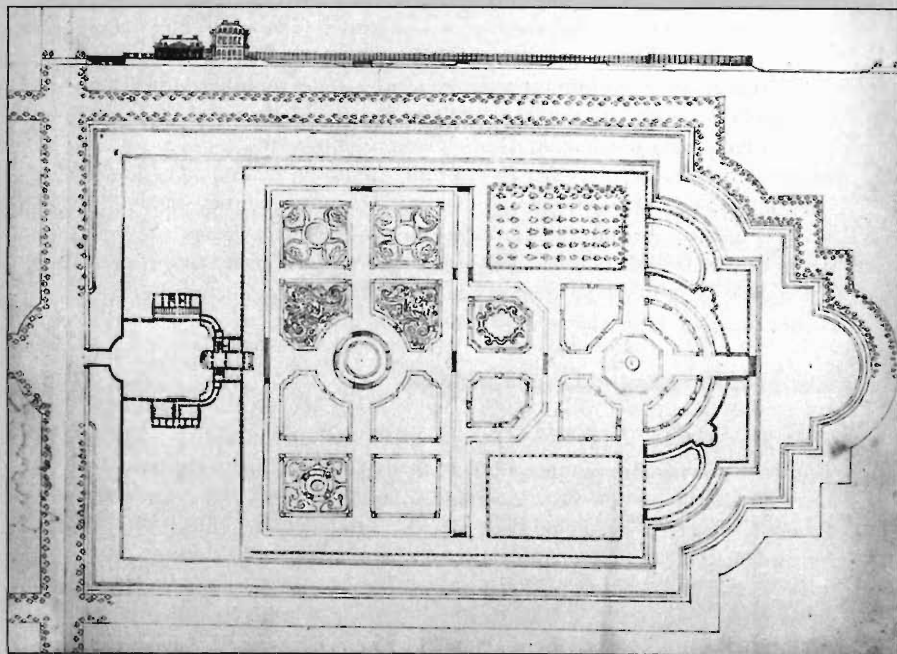
Buiten wonen: van elitair naar gemeengoed

In dit artikel wordt in het bijzonder gekeken naar buitenplaatsen in de streek rondom Roosendaal en Bergen op Zoom. Dit gebied bestond van oorsprong vooral uit uitgestrekte heide- en veengebieden, die in de dertiende eeuw grotendeels behoorden tot de heerlijkheid Breda. Na het kinderloos overlijden van Elisabeth van Breda, echtgenote van Arnoud van Leuven, werd het gebied in 1281 gesplitst in de heerlijkheden Breda en Bergen op Zoom. De ontginning van dit nauwelijks bewoonbare, nog woeste gebied werd vanaf de dertiende eeuw door deze heren en de grote Zuid-Nederlandse abdijen van Tongerlo en St. Bernaerts aan de Schelde te Hemiksem ter hand genomen. Hiertoe werden op verschillende plaatsen versterkte uithoven gesticht, van waaruit de werkzaamheden werden georganiseerd. Zo bezat de abdij van Tongerlo bij Kalmthout het latere kasteeltje De Greef en de abdij van St. Bernaerts stichtte te Hoeven op het eind van de dertiende eeuw de uithof Bovendonk, dat later een buitenverblijf werd.

ROSENDAAL, (N. B.)
Oprijlaan naar huize Vrouwenhof.

Het Vrouwenhof te Rosendaal vanaf het toegangshek aan de Nispenseweg omstreeks 1910. (Fotocollectie gemeentearchief Rosendaal)

De Gelderse buitenplaats De Voorst op een anonieme plattegrond omstreeks 1700. Huis en tuin werden hier in 1695 gebouwd en aangelegd, waarbij men zich evenals bij slot Zeist duidelijk liet inspireren door de opzet van Het Loo. Opvallend is de boogvormige afsluiting van de omgrachte tuin, een afsluiting die nog altijd in vereenvoudigde vorm terug te zien is op het Roosendaalse Vrouwenhof. (Uit: *Journal of Garden History. De Gouden Eeuw van de Hollandse Tuinkunst*. Amsterdam, 1988, 194)

Het grondbezit van de bestuurders en geestelijken vormde, zoals ook elders, de basis van de latere landgoederen en buitenplaatsen in West-Brabant. Door de ontginning en verpachting van landbouwgronden en de aanplant van bossen leverde dit bezit inkomsten op. Daarnaast boden de bezittingen de mogelijkheid om te jagen. Zowel de heer van Breda als die van Bergen op Zoom beschikte over een stadspaleis, waarin zij in de winter verbleven en waar het bestuurlijke centrum was gevestigd. De heer van Bergen op Zoom had naast zijn hof in de stad vanouds het kasteel te Wouw ter beschikking. Dit versterkte huis kon de veiligheid van de heer waarborgen in tijden van oorlog, maar bood ook de mogelijkheid om buiten te verblijven en daardoor te genieten van de ruimte, rust en frisse buitenlucht. Het 'buitenleven' stond in schril contrast met de drukte van de stad, vaak veroorzaakt door geluiden van allerhande vormen van nijverheid, en kwalijke geuren van bijvoorbeeld een slechte afwatering, die het stadsleven niet steeds aangenaam maakten.

Vanaf de zestiende eeuw kon ook de burgerlijke elite, die zich een steeds belangrijker financiële en bestuurlijke macht had verworven, het zich veroorloven om buiten te gaan wonen. Zo ontstonden rond de steden concentraties van buitenplaatsen van rijke kooplieden en militairen, die zich in hun levensstijl probeerden te spiegelen aan de tot de verbeelding sprekende adel en zo status trachtten te verwerven. Opvallend is dat de katholieke elite van West-Brabant zich hierbij sterk op de Zuidelijke Nederlanden (het latere België) georiënteerd toonde, terwijl de niet-katholieken zich op Holland en Zeeland richtten. Dit is niet zo vreemd, als men beseft dat het bestuurlijk en economische zwaartepunt van Brabant vanouds in de steden Leuven, Mechelen en Brussel lag en veel aanzienlijke families hadden daar hun oorsprong. Die oriëntatie bleek ook uit de keuze van de plaats voor een universitaire studie: katholieken gingen naar Leuven en de anderen naar Leiden.

Het buitenleven speelde zich doorgaans af tussen mei en oktober, waarna de afgelegen en nauwelijks warm te stoken landhuizen werden verruild voor het comfort van de riante herenhuizen en de activiteiten van het sociale leven in de stad. Voor de pachters was het allemaal wat anders. Zij woonden het hele jaar op de buitenplaats en zorgden ervoor, dat alles er weer keurig bijlag, als de eigenaren in het voorjaar terugkeerden uit de stad.

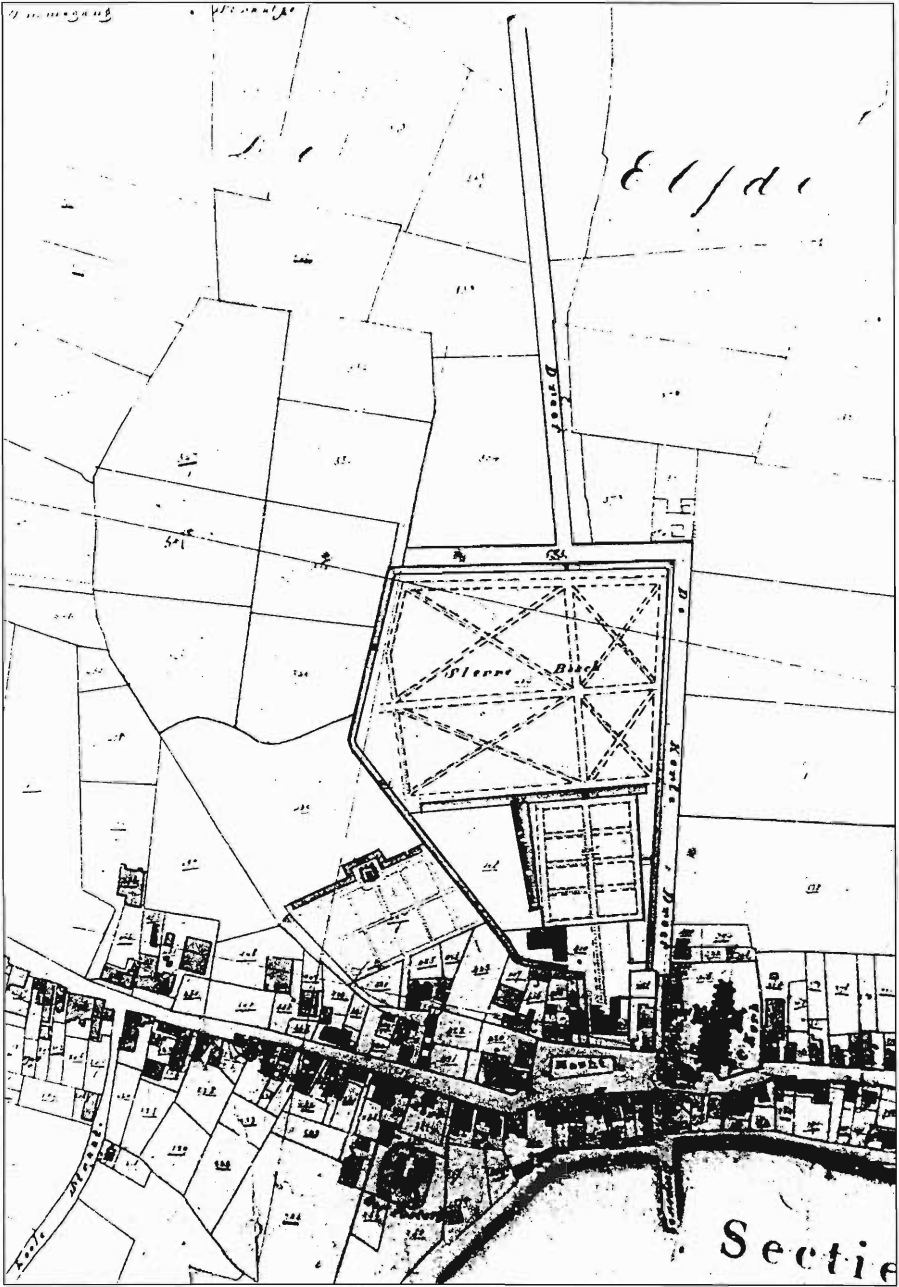
De bezitters van buitenplaatsen trachtten niet alleen welvaart maar ook macht en kennis uit te stralen. Dit laatste uitte zich in veel verwijzingen naar klassieke – vaak symmetrische – architectuur en symboliek in gebouwen, ornamenten en de doordachte aanleg van padenstructuren.¹ Bij de aanleg werden grote voorbeelden nagestreefd en zo mogelijk geëvenaard. Zo probeerde stadhouder Willem III in 1685 met de bouw en aanleg van zijn zomerverblijf Het Loo in Apeldoorn een Nederlands Versailles gestalte te geven. Later werd in Nederland Het Loo weer als voorbeeld genomen. Dit blijkt wel bij een vergelijking van de plattegronden van Het Loo, Slot Zeist en het Roosendaalse Vrouwenhof, waarvan de tuinen in diezelfde tijd wijzigingen ondergingen.

Hoewel de afmetingen van deze drie buitens behoorlijk van elkaar verschillen, zijn er ook duidelijke overeenkomsten. In alle drie de gevallen vormt het hoofdgebouw de kern, waarachter een boogvormig afgesloten tuin is. Slot Zeist en het Vrouwenhof zijn ook op een vergelijkbare wijze omgracht. Duidelijk zichtbaar is ook de hoofdas, gevormd door een oprijlaan, een middenas van de tuin die vaak voortgezet werd als een laan door het verder lege landschap. Hierbij valt bij het Vrouwenhof op, dat de oprijlaan, het huis en de afsluiting van de

tuin niet precies in één lijn liggen. Een aanwijzing die kan duiden op de oudere oorsprong van het complex, die niet geheel kon worden gecamoufleerd. In de negentiende eeuw werden veel nieuwe buitenplaatsen aangelegd, terwijl oude werden opgeknapt. Dit was onder andere mogelijk, omdat in de Franse Tijd de domeinen van de abdijen en de vroegere heren van Bergen op Zoom en Breda aan de staat vervallen waren en op grote schaal verkocht werden. De aankopen moesten geld opbrengen en werden ontgonnen, waarbij vennen werden drooggelegd en woeste grond werd gecultiveerd. Daarnaast nam de drang om de overbevolkte steden te ontvluchten toe, terwijl tegelijkertijd de infrastructuur van het platteland sterk verbeterd werd door de aanleg van nieuwe verkeerswegen, kanalen en spoorwegen. Door de werkzaamheden aan de buitenplaatsen kreeg het landschap op sommige plaatsen het karakter van een romantische parkomgeving, waarbij in de tuinen en parken de rododendron zijn intrede deed. Eerst was het een exotische bijzonderheid, tegenwoordig is deze bloeiende heester nauwelijks meer weg te denken. Doorgaande wegen werden aangelegd als kaarsrechte lanen, georiënteerd op van verre zichtbare kerktorens en omzoomd door hoge bomen. De vele foto's en kaarten getuigen van de zorg voor schoonheid waarmee men in de negentiende eeuw te werk ging. Door deze snel voortgaande ontwikkelingen veranderde het platteland in rap tempo van aanzicht. De betere ontsluiting maakte dat het voor een bredere groep mogelijk werd zich aan de drukte van de stad te onttrekken. Zo ontstonden naast de grote buitens ook kleinere villa's en cottagewoningen naar Engelse voorbeeld. Na de beide wereldoorlogen begon onder invloed van de toenemende welvaart de grote trek naar buiten pas goed. Op het platteland werden op grote schaal aan de landbouw onttrokken boerderijtjes opgeknapt – en daarmee vaak verpest –, bungalows gebouwd en campings en vakantieparken aangelegd. Hiermee werd het buiten wonen voor iedereen mogelijk, maar het ging vaak ten koste van de natuur en het oorspronkelijke landschap. Van overheidswege is er de laatste jaren aandacht gekomen voor het revitaliseren van oude en het stichten van nieuwe buitenplaatsen om op die manier de ontwikkeling van groene elementen in het landschap te stimuleren. Ook in West-Brabant krijgt dit beleid gevolg, onder andere bij de uitbreiding van Roosendaal met het plan Laagveld, waarbij men zelfs spreekt van een 'landेरije', waar ruimte is gecreëerd om op ruime kavels grote huizen te bouwen als waren het nieuwe buitenplaatsen.

Van rechte dreven naar slingerpaden

Een zeer belangrijk aspect van de buitenplaatsen is de inrichting van het terrein. Van oudsher volgde men hierbij een formele plattegrond, uitgaande van de door de ontginningen in de dertiende eeuw ontstane regelmatige kavels, rechte wegen en afwateringen waarmee de natuur bedwongen werd. De hoofdlijnen die hierbij uitgezet werden, oriënteerde men dikwijls op ver zichtbare punten zoals kerktorens. Naast dit praktische aspect kreeg men snel oog voor schoonheid. Zo werden bossen in regelmatige vlakken aangeplant, vaak volgens de plattegrond van een sterrenbos. Hierbij werden verschillende dreven met verbindingswegen aangelegd die elkaar op één of meerdere plaatsen kruisten, zodat het gebied goed te overzien en snel te doorkruisen was. Dit was niet alleen handig bij het rooien van bomen in een productiebos, maar ook bij jachtpartijen. Vanaf een hoger gelegen punt gezien leverden sterrenbossen

Het Hof van Oud Gastel op de kadastrale kaart uit 1832. Duidelijk zichtbaar is de formele opzet achter het woonhuis met bijgebouwen aan de Markt, de tuinen, het omgrachte sterrenbos en de kaarsrechte Lange Dreef die nog steeds tot ver in de landerijen doorloopt. (Kadaster Oud en Nieuw Gastel, Regionaal Archief West-Brabant Zevenbergen)

De hal van het landhuis Mattemburgh met de entree en trap naar de eerste etage.
(Opname H. Bos, fotocollectie Regionaal Historisch Centrum Bergen op Zoom)

een fraai gezicht op, temeer daar de aanleg soms aan de hand van zeer verfijnde patronen geschiedde. In West-Brabant waren er onder meer sterrenbossen bij de Wouwse Plantage, het – geheel verdwenen – Hof in Oud Gastel en Visdonk in Roosendaal.

In de kern van een buitenplaats werden in de meeste gevallen de gebouwen opgericht, ontsloten door één of meerdere dreven of lanen. Men moet hierbij denken aan een combinatie van woonruimte en agrarische bedrijfsruimte met een aparte herenkamer voor het verblijf van de eigenaar. Daarbij werden binnen de strakke lijnen van de plattegrond moestuinen aangelegd ten behoeve het gerief van de bewoners. Gaandeweg verschoof op de buitenplaatsen het accent van nuttig en praktisch naar aangenaam. De moestuinen kregen buiten de kern van het landgoed een plaats en rondom de hoofdgebouwen werden naar het voorbeeld van de Italiaanse renaissancetuinen parterres aangelegd. Dit zijn de vlakke, sierlijk aangelegde bloemperken die in Nederland onder andere te zien zijn bij Het Loo. In deze tuinen werd ook veel aandacht besteed aan ornamenten zoals beelden en vazen. Ook werden op enige afstand van de gebouwen koepels of prieeltjes gebouwd, vaak op een verhoging, zodat men een mooi uitzicht had over het geheel. De Gloriëtte bij het Ravenhof in Putte is hiervan een goed voorbeeld.

Water was zo'n belangrijk element bij de buitenplaatsen, dat de eigenaren elkaar met kunstige waterwerken probeerden de loef af te steken. Zo werden afhankelijk van wat de terreingesteldheid toeliet, vijvers en fonteinen aangelegd en soms in het verlengde van een zichttas een kanaal met op het einde een fraai ornament of uitzicht wat zich daarin kon spiegelen.

Niet alleen de aanleg van de tuinen maar ook de bebouwing op de buitenplaatsen kreeg allure. De herenkamers op de boerderijen werden uitgebreid tot echte herenhuizen en uiteindelijk tot kleine paleizen.² De boerderijen zelf verdwenen daarmee uit de kern van de buitenplaats evenals de al genoemde moestuinen. De herenhuizen kenmerkten zich stuk voor stuk door hun statige voorkomen met ruime en regelmatige afmetingen. De huizen waren ingericht met diverse representatieve vertrekken om gasten te ontvangen en vertrekken waarin het privé-leven zich afspeelde. Gaandeweg de eeuwen werden deze huizen steeds luxueuzer afgewerkt met marmeren vloeren en schouwen, paneeldeuren, lambriseringen, balustrades en geornamenteerde plafonds. Daarnaast waren er de vertrekken die voor een goede huishouding van belang waren, zoals ruime keukens, washokken, voorraadkelders en ruime zolders. Voor het huispersoneel waren er vaak kamertjes op de zolder of in een van de bijgebouwen.³ Uiteraard was de kostbare investering van een tweede woning op het platteland naast het vaste woonverblijf niet voor iedereen weggelegd. Daarom gebeurde het ook wel, dat welgestelden hun huis aan de rand van de bebouwde kom lieten bouwen, zodat er meer ruimte was voor een grote tuin. Ook kwam het voor dat men een huis midden in het dorp of stad bewoonde en daarnaast een tuin met koepel aan de rand van het buitengebied liet aanleggen. Zo'n tuin buiten de stad werd een speeltuin⁴ genoemd en diende net als de grote buitenplaatsen om de stadse drukte te verruilen voor rust en ruimte. In de achttiende eeuw ontstond er een hang naar romantiek. Naast het imponeren gingen nu ook het gevoel en de beleving een rol spelen in de cultuur. Daarom verschoof de aandacht van de majestueuze formele tuinen naar kleine mysterieuze elementen die enigszins verborgen op de buitenplaats werden aangelegd. Zo werden in tal van tuinen en parken schijnbaar oude vervallen boerderijtjes, kapelletjes en kluisenaarshutten of hermitages gebouwd. Deze laatste werden soms zelfs echt bewoond door tuinpersoneel, maar er werden ook wel mechanische poppen in geplaatst. Het Verre Oosten was hierbij ook erg favoriet. Zo werden bouwsels opgericht in de stijl van pagoden temidden van exotische planten. Binnenshuis uitte zich deze ontwikkeling onder andere door het inrichten van kamers in Chinese stijl.⁵

Deze ontwikkelingen zijn ook zichtbaar op het gebied van de architectuur. Deze was door de stromingen van Barok en Rococo zo complex geworden, dat er halverwege de achttiende eeuw een reactie teweeg werd gebracht, waarbij men teruggreep op de edele eenvoud van de Griekse en Romeinse architectuur. Dat betrof de gebouwen en de schoonheid van de oorspronkelijke paradijselijke natuur in de vorm van de aanleg van tuinen en parken. Hierbij had men het landschap voor ogen, dat welgestelde lieden tijdens een 'grand tour' hadden ontdekt in Zuid-Europa en met name in Italië. Zo'n reis langs de erfenis van de oude culturen was vanaf de achttiende eeuw min of meer gebruikelijk geworden als afsluiting van de opvoeding binnen de adel en de burgerlijke elite. De gevolgen van deze veranderde opvattingen over architectuur waren revolutionair voor de aanleg van tuinen en parken. Talloze formele tuinen gingen op de schop om plaats te maken voor glooiende heuvellandschappen met gazons, slingerende paden, meanderende beekjes en vijvers. Het geheel werd gestoffeerd met boom- en heestergroepen, waarin ook heel wat exotische planten een plaats kregen. De voorkeur voor exclusiviteit was immers niet verminderd. De slingerende vormen van beken en paden leverden telkens een ander gezichtspunt, zodat de tuinen spannender werden om te ontdekken ten opzichte

P.J. Cuijpers (1763-1844) op een portret door Van Roij dat hangt in het landhuis Mattemburgh. (Fotocollectie Regionaal Historisch Centrum Bergen op Zoom)

van de vaak overzichtelijke formele tuinen. De liefde voor de herontdekte gebouwen uit de oudheid leidde tot de plaatsing van tempels en klassieke ornamenten, terwijl daarnaast ook ruïnes, rotspartijen, grotten en watervallen werden gebouwd. Zodoende ontstonden parken die de sfeer oproepen van wat men tijdens de 'grand tour' had gezien. Deze ontwikkeling deed zich al vroeg in Engeland voor zodat men ook wel spreekt van Engelse landschapsstijl. Aansluitend op de herontdekking van de klassieke bouwstijlen greep men terug op andere bouwstijlen uit het verleden zoals de Gotiek en Renaissance, de zogenaamde neostijlen. Uiteindelijk ontwikkelde zich hieruit halverwege de negentiende eeuw het eclecticisme, een stijl waarin men 'het goede' van alle voorgaande stijlen combineerde. In de negentiende eeuw en het begin van de twintigste eeuw hebben de meeste buitenplaatsen hun huidige gezicht gekregen. Hierna zal aan de hand van enkele voorbeelden een beeld geschetst worden van de buitenplaatsen in de gemeenten rondom Bergen op Zoom en Roosendaal.

Gemeente Bergen op Zoom

Bergen op Zoom

Vanouds waren er rondom de stad Bergen op Zoom vele buitenplaatsen, waar welgestelde inwoners een gedeelte van het jaar vertoefden. Wie op oude topografische kaarten kijkt, ziet rondom de stad een reeks buitens met luisterrijke namen als Boslust, Gemini, Goeree, Groot Molenbeek, Klein Molenbeek, Lievensberg, Lievenshoven, Meilust, Ruijtershoove, Vredenburg, Vogelzang,

Weltevreden, Zomerlust en Zoomvliet. Een groot deel van de buitenplaatsen was gelegen in het bosgebied ten oosten van de stad. Vanaf de Tweede Wereldoorlog is een aantal buitenplaatsen verloren gegaan door de uitbreiding van de stad en de aanleg van de snelweg. Ook werd een aantal landhuizen en boerderijen afgebroken, maar de delen van de aanleg van deze buitenplaatsen met beuken- en eikenlanen zijn goeddeels bewaard gebleven. Het overgrote deel daarvan is thans eigendom van de Stichting Het Noord-Brabants Landschap en samengevoegd tot het huidige landgoed Zoomland. Ook de vroegere gemeente Halsteren, die sinds de herindeling bij Bergen op Zoom hoort, kende enkele buitenplaatsen zoals De Beek, 't Slot, de Stenen Kamer-Pottersbos en (de terreinen van) Vrederust.

Kijkend naar de historie van de Bergse buitenplaatsen springen de namen van de families Van Mattemburgh en Cuijpers nadrukkelijk in het oog. Beide families woonden in de achttiende eeuw in Oudenbosch. Leden van de eerstgenoemde familie bekleedden meerdere generaties lang de functies van rentmeester en raad en rekenmeester van de markies van Bergen op Zoom; de tweede was een zeer welvarende koopmansfamilie. Een huwelijk tussen de weeskinderen Petrus Cuijpers en Maria van Mattemburgh bracht de families samen in het eerste jaar van de Bataafse Republiek. Het oude regime was gevallen en de goederen van de markies (Karel Theodoor von Sulzbach) waren als buitenlands, vijandelijk bezit door de Fransen geconfisqueerd. In 1801 werd de markies daarvoor schadeloos gesteld. Voor anderhalf miljoen gulden nam de staat de bezittingen over, inclusief rentmeester Eduard van Mattemburgh, de oom van Maria. Vervolgens werd Van Mattemburgh lid van het Wetgevend Lichaam en dijkgraaf van het waterschap Mark en Dintel. In 1808 overleed hij, juist na de voltooiing van een prachtig nieuw huis met bijgebouwen, tuin en park in Oudenbosch.

Tegelijkertijd maakte de carrière van Petrus Cuijpers een stijgende lijn door. Reeds in 1794 was hij benoemd als waarnemend drossaard van het Oostkwartier. In 1795 volgde het burgemeesterschap van Oudenbosch, in 1796 werd hij afgevaardigde naar de Provinciale Vergadering van Volksvertegenwoordigers en in 1798 lid van het Vertegenwoordigend Lichaam van Bataafsche Brabant. In 1806 was hij betrokken bij het Groot Besogne, dat Lodewijk Napoleon als koning van Holland binnenhaalde en onder diens regering zou hij een prominente rol blijven spelen. Het gezin verhuisde telkens met de koning mee, tot dit in 1810 met de inlijving van het koninkrijk Holland bij het Franse keizerrijk tot een einde kwam. Cuijpers keerde nog even terug naar Den Haag, maar vestigde zich vervolgens weer in West-Brabant. Eerst even in Oudenbosch en daarna bij zijn zwager Simon Le Bot op de buitenplaats Ruijtershoven aan de Wouwse Straatweg bij Bergen op Zoom.

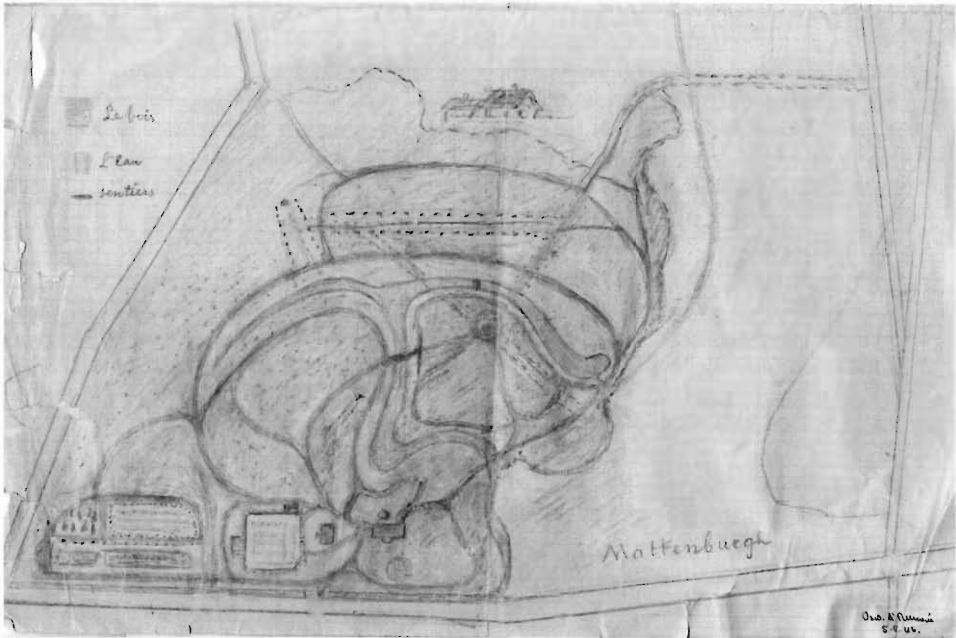
Na de terugkeer van de Oranjes in 1813 kon de ster van Cuijpers opnieuw gaan stijgen. Hij werd lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, burgemeester van Bergen op Zoom en lid van het Amortisatiesyndicaat. Dit laatste was voor hem persoonlijk zeer gunstig, want deze organisatie had tot doel om niet van belang zijnde domeingoederen ten bate van de staat te verkopen en Cuijpers kocht veel gronden in West-Brabant. Zo verwierf hij een complex goederen onder Bergen op Zoom en Woensdrecht, waarop onder andere de boerderij De Mussenpot stond. In 1844 overleed Cuijpers.

In 1846 liet de weduwe Cuijpers-van Mattemburgh op De Mussenpot een bescheiden buitenhuis bouwen. Een huis dat na haar dood in 1850 door zoon

Prentbriefkaart van de voorzijde van het landhuis Mattemburgh omstreeks 1900.
(Fotocollectie Regionaal Historisch Centrum Bergen op Zoom)

Louis Cuijpers werd uitgebouwd tot een fraai eclectisch landhuis, dat bestaat uit een aantal vertrekken rondom een zeer fraaie hal met dwarsgang. Het interieur is met zorg onderhouden en grotendeels nog in originele staat. Dit geldt ook voor het souterrain met de vroegere keuken. Rondom het landhuis werd een tuin in landschappelijke stijl aangelegd, waarbij de vanouds bestaande beek de Blaffert werd omgevormd tot een fraaie vijverpartij, die een heuvel omsloot, waarop een theekoepel werd gebouwd. Vanuit deze koepel werden in het bos zichtassen aangelegd die onder meer uitzicht gaven op de Oosterschelde. Met al deze werkzaamheden was De Mussenpot een echt landgoed geworden en Louis gaf het geheel de achternaam van zijn moeder: Mattemburgh. Uitgezonderd de oudste en jongste zoon⁶ vestigden de kinderen van het echtpaar Cuijpers-van Mattemburgh zich op een buiten. Dochter Isabelle woonde na haar huwelijk met de Bredase advocaat en burgemeester Lambertus Storm aanvankelijk in een groot huis aan de Veemarktstraat, het huidige bisschoppelijk paleis. Na de dood van haar oom Frederick van Mattemburgh in 1844 wist het echtpaar diens landgoed Wolfslaar ten zuiden van Breda te verwerven. Hier werd in 1862 een nieuw landhuis gebouwd, waarna men het park in landschappelijke stijl liet herinrichten. Vervolgens was er Prosper Cuijpers die na zijn huwelijk met Anna van Velthoven zich Cuijpers van Velthoven ging noemen. Deze stichtte ten zuiden van Ulvenhout nabij Wolfslaar het buiten Anneville. Het eerste huis op Anneville was een boerderij met herenkamer, welke in 1841 getekend werd door Alexander van Arenbergh uit Leuven. Het tweede huis, het huidige landhuis, werd in 1852 ontworpen door Antoine Trappeniers uit Brussel. Evenals Mattemburgh en Wolfslaar verrees ook

Kaart van de tuinen van Mattemburgh in landschappelijke stijl met een duidelijk zichtbare padenstructuur, 1946. (Huisarchief Mattemburgh, nr. C 73, Regionaal Historisch Centrum Bergen op Zoom)

Anneville in eclectische stijl. In de parken van beide buitenplaatsen was de Brusselse tuinarchitect Lieven Rosseels actief. Daarnaast speelde op Anneville ook Fuchs uit Brussel een belangrijke rol.

Dochter Henriëtte Cuijpers huwde met Joannes de Ram, wethouder en arts te Bergen op Zoom. Dit echtpaar vestigde zich op het landgoed Lievensberg aan de oostzijde van Bergen op Zoom.

De familie Cuijpers zou tot ver in de twintigste eeuw op Mattemburgh blijven. De laatste telg uit de familie was Marie-Louise, in 1939 gehuwd met de uit Elsene (Brussel) afkomstige Jacques Pelletier, graaf de Chambure. Na de Tweede Wereldoorlog vestigde dit paar zich permanent op Mattemburgh. Daarvoor was het steeds als buiten gebruikt. Officieel woonde de familie sinds de tweede helft van de negentiende eeuw in een groot herenhuis bij het Jubelpark in Brussel. Marie-Louise overleed in 1967 op Mattemburgh, haar man in 1982. De bossen en landerijen rond de kern van het landgoed waren reeds in 1970 overgedragen aan de Stichting Het Noord-Brabants Landschap, huis en tuin volgden in 1982. De enorme hoeveelheid pachtgronden in voornamelijk West-Brabant en Zuid-Holland werd grotendeels verkocht aan de pachters.

Gemeente Halderberge

Binnen de gemeente Halderberge, ontstaan door de samenvoeging van de gemeenten Hoeven, Oud en Nieuw Gastel en Oudenbosch, is weinig tastbaars meer te vinden dat herinnert aan de fraaie buitens die er eens waren.

Oud Gastel

Tot in de negentiende eeuw lag even ten zuiden van Oud Gastel aan de Vijverstraat het slotje Grimhuizen, waar eeuwenlang de familie De Pottere woonde. Daarnaast was er Het Hof aan de Markt. Dit laatste bestond uit een monumentaal herenhuis met bijgebouwen, waarachter een omgracht complex tuinen en een sterrenbos lagen. Vanuit het sterrenbos leidde een nog deels bestaande dreef tot aan de Vierschaarstraat.

Oudenbosch

Ten zuiden van Oudenbosch ligt het gemeentelijk sportpark Albano, het vroegere buitengoed van de Broeders van Saint Louis. Albano ontstond in 1843 uit een complex van boerderij en moestuinen, waarbij tussen 1850 en 1865 naar ideeën van pastoor Hellemons barokke palmentuinen met lanen en berceaux werden aangelegd. Onder latere generaties van de Broeders van Saint Louis maakte de barokke leef- en denkwijze van Hellemons plaats voor moderne denkwijzen en werd de tuin van Albano verwaarloosd. Na de Tweede Wereldoorlog werden op de plaats van de vroegere tuinen sportvelden aangelegd, waarna in 1975 de eigendom overging naar de gemeente Oudenbosch. Nabij het station werd in 1870 midden in een landschappelijk park Sancta Maria gebouwd. Dit jachtslot in eclectische stijl verrees in opdracht van de suikerfabrikant Jean Gustave Rivière Verninas. In 1919 werd het verbouwd en sterk uitgebreid tot noviciaat van de Broeders van Saint Louis en vanaf 1988 tot kleinschalige woonwijk. Hierbij is het parkachtige karakter van het gebied behouden alsmede de monumentale villa en tot appartementencomplexen verbouwde kloostergebouwen.

Het door Eduard van Mattemburgh te Oudenbosch gebouwde huis aan de huidige St. Bernaertsstraat gezien vanuit het zuiden, 1976. (Foto A. Kop Jansen, fotocollectie M.J.J.G. Buijs)

In het centrum van Oudenbosch, aan de St. Bernaertsstraat 10, staat een herenhuis met bijgebouwen en tuinen dat circa 1805 in opdracht van Eduard van Mattemburgh werd gebouwd. Dit fraaie, eens aan de rand van de dorpskom gelegen classicistische huis raakte na de opening van het Oudenbossche spoorwegstation in 1854 volledig ingebouwd. Begin twintigste eeuw kwam het achterliggende park in Engelse landschapstijl in verschillende handen terecht. Desondanks is de oude sfeer hier nog te proeven, zij het dat in het opengestelde deel van het park aan de Lollestraat, eigendom van de gemeente, de vijver en prieeltjes verdwenen zijn. Bijzonder aan de architectuur van het interieur en exterieur van het huis van Van Mattemburgh zijn de verwijzingen naar de symboliek van de vrijmetselarij.

Hoeven

In het centrum van Hoeven ligt, omgegeven door een gracht en een parkbos, het voormalige seminarie Bovendonk. De historie van dit complex gaat terug tot de stichting van een uithof van de cisterciënzers van de abdij van St. Bernaerts op deze plaats in 1282. Vanuit deze uithof werd het gebied van de huidige gemeente Halderberge ontgonnen en in cultuur gebracht. Eeuwenlang bleef het complex in handen van deze abdij, waarbij het zich ontwikkelde tot een buitenverblijf van de abt. Bij de kerkelijke indeling in de zestiende eeuw kwam de abdij in eigendom van de bisschop van Antwerpen, die daarmee tevens abt van St. Bernaerts werd. Eind achttiende eeuw werd er door bisschop De Nelis een witgepleisterd kasteeltje in classicistische stijl gebouwd, doch bij de komst van de Fransen verviel Bovendonk met de overige bezittingen van de abdij aan de staat. In de negentiende eeuw werd Bovendonk het onderkomen van de

Het witte slotje op Bovendonk in Hoeven omstreeks 1900.
(Fotocollectie heemkundekring De Honderd Hoeven)

Bredase vicaris en na het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in 1853 van de Bredase bisschop. In diezelfde periode werd op Bovendonk ook een seminarie gevestigd ten behoeve van het bisdom. Hiertoe werd het kasteeltje uitgebreid met enkele gebouwen. De bekende architect Pierre Cuypers tekende uiteindelijk voor een nieuw monumentaal complex in neogotische stijl, waartoe de oude gebouwen volledig werden afgebroken. Het seminarie bleef in Bovendonk gevestigd tot het eind van de jaren zestig. Van het vroegere landgoed van de abdi van St. Bernaerts resteert enkel nog de omgrachting. Elders in de vroegere gemeente Hoeven, ten oosten van het dorp Bosschenhoofd, nabij de oude postbaan die van Moerdijk via de Hoevense Kruisstraat naar Antwerpen voerde, ligt de landgoedcamping De Wildert. Het terrein van dit landgoed maakte eeuwenlang deel uit van een gebied woeste gronden met heide en zandverstuivingen en stond bekend als 's-Heeren Wildert. In de negentiende eeuw werd het terrein bebost, waarna het in 1893 verkocht werd aan de Oudenbossenaar Marie Louis Constant Eschweiler, die er een landhuis met schuren liet bouwen. Rondom het huis werden lanen en een fraai park aangelegd. Sindsdien werd het landgoed voor diverse doeleinden gebruikt. Zo diende het huis onder andere als koloniehuis en gezondheidskolonie, waar kinderen uit de stad vakantie konden vieren. Uiteindelijk werd het landgoed rond 1960 door de gemeente Dordrecht ingericht als kampeerterrein, waarna het in 1990 werd verkocht aan de toenmalige beheerder. Sindsdien is getracht de sfeer van het landgoed te herstellen, waarbij ook plannen zijn gemaakt om het inmiddels in verval geraakte landhuis te restaureren.

Gemeente Rucphen

Hoewel de gemeente Rucphen rijk is aan natuur, is er binnen deze gemeente slechts één oudere buitenplaats te vinden. Het betreft hier het jachthuis van de familie Carlier, dat begin twintigste eeuw werd gebouwd. De familie Carlier was naast het huis in Schijf ook in het bezit van onroerend goed in de omgeving van Kalmthout en de Biesbosch. Tot de bezittingen behoorden naast bossen ook pachtgronden en diverse grote boerderijen.

Gemeente Roosendaal

Roosendaal en Nispen

De vroegere gemeente Roosendaal en Nispen kent twee oude buitenplaatsen: Visdonk en het Vrouwenhof.

Reeds in de zeventiende eeuw bestond het landgoed Visdonk als een droog gebied temidden van vennen en moerassige heidevelden. Op Visdonk werd een sterrenbos aangelegd, terwijl er ook een boerderij met herenkamer te vinden was. Visdonk was eigendom van invloedrijke Roosendaalse families zoals Motman, Van Vught en Raaijmakers, die in de negentiende eeuw delen van het landgoed lieten ontginnen tot landbouwgrond. In 1951 kocht de gemeente Roosendaal het landgoed van de Bredase bankiersfamilie Laurijssen, waarna het voor het publiek werd opengesteld.

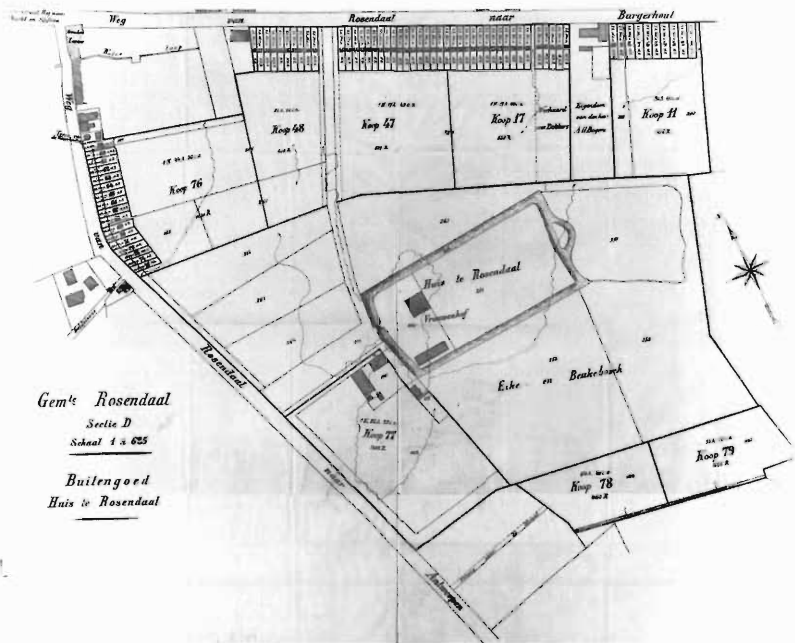
Een tweede buitenplaats in Roosendaal, en tevens een van de oudste in het West-Brabantse, is het Vrouwenhof of 'Huis te Roosendaal', thans de kern van het gelijknamige park in de binnenstad. Vanouds was dit een fraaie buitenplaats, gelegen even buiten de bebouwde kom aan de doorgaande weg naar

Het Vrouwenhof te Roosendaal met de vijver aan de achterzijde omstreeks 1900. De afgebeelde personen zijn mogelijk leden van de familie Scholten van Aschat. (Fotocollectie De Ghulden Roos, gemeentearchief Roosendaal)

Nispen. De oorsprong van het Vrouwenhof gaat terug tot in de dertiende eeuw, toen het een buitenverblijf was van Arnoud van Leuven, heer van Breda. In de loop der eeuwen was het goed eigendom van vele eigenaren, onder wie enkele adellijke en vooraanstaande families, zoals de geslachten Van Reimerswaal, Van Liedekerke en Van Strijen.⁷

Het huidige voorkomen van het Vrouwenhof dateert uit de tweede helft van de achttiende eeuw, toen het vervallen huis als classicistisch herenhuis met lijstgevels werd hersteld. Er is geen sprake geweest van een volledige nieuwbouw, want sporen in de kap en kelders van het huis wijzen op een oudere kern. Hoe het hof er eerder uit heeft gezien, is helaas niet te reconstrueren. Begin negentiende eeuw werd het huis in empirestijl gemoderniseerd, waarbij nieuwe vensters werden geplaatst en de gevels in lichte kleur werden gestuukt. Deze verbouwing moet in 1814 klaar geweest zijn, gezien het feit dat in een verkoopadvertentie in de *Bredasche Courant* van 16 juli 1814 te lezen valt, dat het Vrouwenhof op dat moment juist 'geheel nieuw opgetimmerd' was. In dezelfde tijd werd de tuinaanleg van het Vrouwenhof omgevormd naar de Engelse landschapsstijl, waarbij achter de villa een gracht tot vijver werd vergraven. Vanuit de villa werd in de richting van het later verdwenen eilandje in de gracht achter de tuin een zichtas projecteerd, waar doorheen een meanderende beek werd aangelegd. Nabij de gracht werd over de vijver een hooggebogen Chinese brug geplaatst. Verder werden in de tuin slingerende paden en boom- en heesterpartijen aangelegd.

Het Vrouwenhof te Rosendaal met omliggende landerijen op een kaart ten behoeve van de publieke verkoop in 1890. (Fotocollectie gemeentearchief Rosendaal)

In 1817 werd het Vrouwenhof eigendom van Hermanus Woldringh, rentmeester der Domeinen, die het huis reeds bewoonde. Door vererving kwam het goed eind negentiende eeuw in handen van de familie Scholten van Aschat. In 1890, na het overlijden van Victor Scholten van Aschat, vond er een omvangrijke veiling plaats van diverse goederen onder Rosendaal, waarbij het Vrouwenhof in eigendom bleef bij de familie. Uit deze tijd dateert ook de benaming 'Scholtensbos' voor het landgoed. Door verkoop werd het Vrouwenhof in 1903 eigendom van de in Haarlem woonachtige Maximiliaan Gallenkamp wiens dochter Emilie in 1901 was gehuwd met de Rosendaler mr. Aloysius J.L.M. van Gilse, die het hof na de dood van Maximiliaan in 1911 in eigendom kregen. De familie Van Gilse was rond de eeuwwisseling zeer actief als projectontwikkelaar en ook Aloysius liet zich hierbij niet onbetuigd. In 1916 lanceerde hij een plan, waarbij het Vrouwenhof het centrum zou vormen van een nieuwbouwwijk in het gebied tussen de Nispensestraat en de Burgerhoutsestraat. Uiteindelijk vond het plan geen doorgang, waarna in 1920 een combinatie van personen het goed verwierf en het in 1921 verhuurde aan de in Scheveningen woonachtige Joseph Louis Portocarero. Die werd in januari 1927 eigenaar. Portocarero was de laatste particulier die het Vrouwenhof heeft bewoond. Reeds in 1934 bood hij het landgoed aan de gemeente Rosendaal te koop aan, maar de partijen konden geen overeenstemming bereiken over de prijs. In september 1946 wist de gemeente het landgoed alsnog voor de beraamde prijs in handen te krijgen, waarna het gebied een openbaar karakter kreeg. Naast de bestaande tuin, die de bestemming kreeg van wandelpark, liet de gemeente een sportcomplex en speeltuin aanleggen. In 1950 werd achter het huis, midden in de landschappe-

lijke tuin, een openluchttheater aangelegd, terwijl ten zuiden van de oude tuin nieuwe tuinen werden aangelegd, waaronder een groot rosarium en een doolhof. Ook de aangrenzende terreinen van de aan de Burgerhoutestraat gelegen villa Mariahove uit ongeveer 1895, eveneens voormalig eigendom van de familie Van Gilse, werden hierbij getrokken, zodat midden in het Roosendaalse centrum een groen gebied bewaard bleef.

Het monumentale landhuis huisvestte tot 1952 de gemeentelijke dienst Wederopbouw, waarna het in gebruik genomen werd als restaurant. In 1960 vond er een ingrijpende verbouwing plaats, waarbij het oorspronkelijke interieur grotendeels verloren ging. De villa Mariahove werd in 1975 verbouwd tot muziekschool, terwijl ook hier de fraaie tuin als stadspark opengesteld werd. Vanaf de jaren tachtig is de grandeur, die het Vrouwenhof in het verleden uitstraalde, wel enigszins verbleekt. Zo werd in het huis een Chinees restaurant met grote lichtreclames gevestigd, terwijl het eens zo fraaie park door bezuinigingen een sobere indruk maakt.

117

Wouw

Ook de voormalige gemeente Wouw kent enkele buitenplaatsen. Nabij Heerle lag vroeger de hoeve Altena en zoals reeds eerder gememoreerd liggen hier ook de resten van een van de oudste buitens van de streek, het Wouwse kasteel. De eerste heer van Bergen op Zoom, Gerard van Wezemaal, bezat er een woning, die uit zou groeien tot een omvangrijke waterburcht ten noorden van het dorp. Tot het einde van de zestiende eeuw was het een verblijf van de heren en later markiezen van Bergen op Zoom, die het lieten verfraaien door Antonie Keldermans ten tijde van de bouw van het stadspaleis het Markiezenhof te Bergen op Zoom. Omstreeks 1500 was er sprake van een machtig kasteel met grachten en omwalling. Nadat in de loop van de zestiende eeuw de voorburcht bewoonbaar was gemaakt, werden de niet meer bruikbare en oudere delen van het kasteelcomplex gesloopt. Tijdens de Tachtigjarige Oorlog wisselde het kasteel een aantal malen van Staatse en Spaanse zijde, tot het in 1605 door prins Maurits definitief in Staatse handen kwam. In ruil voor de slechting van het kasteel van Hoogstraten werd vervolgens ook het Wouwse kasteel ontmanteld, zodat de militaire betekenis verdween. Wat overbleef was een schilderachtige ruïne die meerdere malen op fraaie gravures werd vastgelegd. Uiteindelijk verdween ook de boerderij van het kasteel en thans resten alleen nog de fundamenten op het archeologisch beschermde terrein ten noorden van Wouw.

Op de grens van de vroegere gemeenten Wouw, Huijbergen, Woensdrecht en Bergen op Zoom ligt een van de bekendste landgoederen van Noord-Brabant, de Wouwse Plantage. De oorsprong hiervan heeft eveneens met de heren van Bergen op Zoom op doen. In 1504 liet Antonius van Glymes ter ontginning op de woeste zand- en heidegronden een nieuwe warande aanleggen tussen Bergen op Zoom en Huijbergen. Geldgebrek maakte dat het bij deze aanleg bleef, doch in 1541 werd door markiezin Jacqueline de Croy een begin gemaakt met een eerste uitbreiding. Hiertoe werd een overeenkomst gesloten met het klooster van de wilhelmieten in Huijbergen, dat ongeveer 76 hectare woeste grond aan haar overdroeg. Aan de rand van de Plantage werd een boerderij gebouwd aan een ronde plaats met fontein, waar de dreven van de als sterrenbos aangelegde Plantage op uit kwamen. In 1543 werd het beheer over de Plantage overgedragen aan de wilhelmieten, waardoor men van de Huijbergse Plantage ging spreken. Helemaal rooskleurig verliep de verdere geschiedenis

Het landgoed Wouwse Plantage met de in stervormen aangelegde dreven omstreeks 1900. (Uit: *Historische Atlas Noord-Brabant. Chromotopografische Kaart des Rijks* 1:25.000. Den IJp, 1899)

niet, want juist toen de bossen en moergronden hun eerste winst opleverden, werd door oorlogsgeweld weer ernstige schade toegebracht. Daarnaast was de markiezin uit geldgebrek genoodzaakt om leningen aan te gaan bij de prior van de wilhelmiëten. Dit laatste had vervelende gevolgen, want het klooster preteendeerde vervolgens allerlei rechten te hebben, zodat er conflicten ontstonden met de Wouwse schepenbank. Die leidden vervolgens in 1682 tot een zaak voor de Raad van Brabant in Den Haag, totdat bij een minnelijk akkoord in 1683 de grens definitief werd vastgesteld. Omstreeks 1760 kreeg de markies de wereldlijke macht over Huijbergen alsmede de geschonden Plantage terug in bezit. In diezelfde tijd liet de markies onder leiding van zijn rentmeester P.J. Adan een nieuwe Plantage aanleggen ten noorden van de oude. Door de grote zorg en inspanning van Adan ontwikkelde zich deze aanplant voorspoedig en de verkoop van houtgewas werd een behoorlijke jaarlijkse inkomstenpost. In 1768 werden bij de fontein, die door de uitbreiding in het centrum van de Plantage

was komen te liggen, arbeiderswoningen gebouwd. De nieuwe glorie zou van korte duur zijn. In 1795, bij de komst van de Fransen, werden de goederen van de markies aan de staat vervallen verklaard, waarna ze in beheer kwamen bij de Dienst der Domeinen.

Na 1822 werd begonnen met de verkoop van overtollige staatsdomeinen en zo kon het geschieden, dat in 1839 de Plantage op een veiling gekocht werd door de Antwerpse bankier Pierre Joseph, baron de Caters. Deze ontwikkelde de Plantage van een zuiver productiebos tot een echt landgoed. In de loop der tijd was er in het centrum van de Plantage wat meer bebouwing gekomen. In 1845 liet De Caters een van de boerderijen vervangen door een herenhuis, dat zich door verbouwingen ontwikkelde tot het huidige landhuis of kasteeltje. Geheel in de stijl van de negentiende eeuw werd het een romantisch gebouw met gepleisterde gevels, toren en samengestelde daken. Aan het eind van de jaren vijftig volgde Constantin de Caters zijn vader Pierre op in het bankiershuis en in het beheer van de Plantage. In 1861 overleed Pierre de Caters.

In 1869 stichtte Constantin een steenfabriek, die middels een spoorlijntje werd verbonden met het station Wouw aan de spoorlijn Bergen op Zoom-Roosendaal. In de nabijheid van de fabriek ontwikkelde zich al snel het dorp Wouwse Plantage, waar in 1876 een parochie gesticht werd.

Volgens de overlevering zou De Caters in 1877 op de wereldtentoonstelling in Antwerpen een van de gebouwen hebben gekocht. Dit zou het omstreeks 1880 tegenover het kasteel in paviljoenstijl gebouwde jachthuis zijn. In later jaren kreeg dit gebouw door een bekleding met boomstammen en een rieten dak met overstekken een chaletachtige uitstraling. Deze stijl werd later ook toegepast op de reeds bestaande gebouwen, zodat een bijzonder ensemble ontstond in de bossen van Wouwse Plantage.

Constantin de Caters overleed in 1884, waarna de Plantage door zijn zonen Eduard en Raymond werd beheerd. Ruim tien jaar later, in 1895, zag de familie zich uiteindelijk genoodzaakt de Plantage in 26 kopen van de hand te doen op een publieke verkoop. De oorzaak hiervan lag in de ernstige problemen, waarin de familiebank was komen te verkeren.

Het leeuwendeel van de kopen werd toegewezen aan de Brusselse rentenier Pierre Paul Emsens, die daarmee de nieuwe eigenaar werd van het landgoed Wouwse Plantage. Direct werd begonnen met het verfraaien van het kasteel, dat werd uitgebreid met een tweede toren en biljartkamer. In verschillende kamers werden plafondschilderingen op linnen aangebracht met daarop hemeltaferelen met vogels. Van oudsher bevond zich in het jachthuis een herberg. Na de eeuwwisseling nam de belangstelling hiervoor zo sterk toe, dat de familie Emsens in 1911 aan de grote weg een nieuw hotel liet bouwen, waarna het landgoed voor bezoekers werd gesloten. Paul Emsens overleed in 1927 op de Wouwse Plantage, waarna hij in het familiegraf te Brussel werd bijgezet. Omstreeks 1938 vond een verdeling plaats van de nalatenschap onder de drie kinderen. René Emsens nam genoegen met een klein deel, waarna het overige werd gedeeld in twee gelijke helften voor zijn zusters Germaine en Hélène Emsens waarbij het kasteel en de bebouwing in het centrum bij elkaar gehouden werden. Verschillende bezittingen, waaronder de steenfabriek en het hotel, werden echter uitgezonderd van de verdeling en bleven in gemeenschappelijke eigendom tot 1975. Hélène Emsens was gehuwd in 1915 met de advocaat-procureur mr. Albert Janssen de Limpens. Na de dood van Paul Emsens vestigde het paar zich in Brussel om van daaruit de familiezaken te behartigen. Het echtpaar kreeg twee kinderen, Paul en Anne-

Prentbriefkaart van het kasteeltje Wouwse Plantage omstreeks 1910. (Fotocollectie M.J.J.G. Buijs)

Marie. Laatstgenoemde huwde in 1940 te Brussel met jonkheer Jean-Francois Speeckaert. Thans is het landgoed eigendom van de nakomelingen van de gezusters Emsens, de families Leemans en Speeckaert. Deze wonen meestal in België en verblijven een deel van de zomer op het landgoed, dat daarmee nog echt de functie van buitenplaats vervult. Het gebied rond het centrum wordt enkele malen per jaar voor belangstellenden opengesteld. In het overige deel van het landgoed zijn openbare wandelroutes uitgezet.

Gemeente Steenbergen

Eens waren in het buitengebied rond de stad Steenbergen verschillende buitenplaatsen te vinden zoals Eikelenberg ofwel Eekelenburg, De Lantaarn, Padmos, 't Stenen Huis en Dassenberg. Tegenwoordig is het merendeel van deze buitens blijven voortbestaan als boerderijen, enkel Dassenberg nog als landgoed. Dit landgoed is te vinden aan de oostzijde van de Franseweg tussen Steenbergen en Lepelstraat. De oorsprong en aanleg van dit complex gaan zeker terug tot in de dertiende eeuw, zij het onder de naam Frankenberg. Omstreeks 1650 was het buiten in het bezit van jonkheer Louis de Ram, die het naar alle waarschijnlijkheid zijn naam gaf. De Ram had namelijk na het overlijden van zijn vader de heerlijkheid D'Assenbourg nabij Douai verworven. Zijn broer, Francois de Ram, bezat vlakbij Dassenburg het landhuis Eekelenburg. Het huidige landgoed bestaat uit bossen waar een dreef doorheen leidt naar een landhuis in chaletstijl uit circa 1900. Waarschijnlijk is dit huis gebouwd door de Bergse architect P.J. van Genk. Aan de weg staat in dezelfde stijl een portierswoning uit dezelfde tijd. Rondom de gebouwen ligt een park in landschappelijke stijl.

Jachtpartij op de Wouwse Plantage omstreeks 1920. (Fotocollectie gemeentearchief Roosendaal).

Gemeente Woensdrecht

In de bosrijke omgeving van de gemeente Woensdrecht vinden we enkele buitenplaatsen. Het binnen de vroegere gemeente Woensdrecht gelegen landgoed Mattemburgh is reeds beschreven bij de buitenplaatsen van Bergen op Zoom. Hoewel zeer rijk aan natuurschoon kent de vroegere gemeente Huijbergen geen buitenplaatsen.

Binnen de vroegere gemeente Ossendrecht ligt in Calfven de Berghoeve. Deze historische boerderij was een prachtig voorbeeld van een boerenhoeve met een aangebouwd herenhuis. Helaas is het huis van deze fraaie boerderij gesloopt, waarna de restanten gerestaureerd zijn. Verder vindt men nog in deze gemeente het landgoed De Grootte Meer aan de doorgaande weg van Hoogerheide naar Putte.

Binnen de vroegere gemeente Putte liggen verschillende buitenplaatsen zoals Bieduinenhof, Heirust en Le Pavillon. Laatstgenoemde is een gepleisterd landhuis uit 1858, dat door een vermogende Antwerpenaar op een stuifduin aan de rand van de Kalmthoutse Heide werd gebouwd.

Ten westen van het dorp Putte was vanouds de versterkte boerenhofstede of 'kasteeltje' Steenland te vinden. Vanaf 1679 was het in het bezit van het geslacht Moretus-Plantin, een bekende drukkersfamilie uit Antwerpen. Door vererving zou het tot het overlijden van graaf Ch.J.M. Moretus-Plantin in 1960 in deze familie blijven. Vervolgens werd het eigendom van de paters assumptio-nisten en vanaf 1979 van de gemeente Stabroek. Er is hier sprake van een bij-zonder buiten, niet in de laatste plaats omdat de landsgrens het park doorkruist. Tussen 1750 en 1770 vonden er werkzaamheden plaats in opdracht van jonker Johannes Josephus Moretus. Hierbij werd een grootse tuinaanleg in formele

stijl gerealiseerd met een duidelijk herkenbare kern en plattegrond. Allereerst werd vanuit het kasteel een brede zichtlaan of allée aangelegd, waar aan het eind in 1768 een koepel in rococostijl op een verhoging werd gebouwd. Vanuit deze koepel, de Gloriëtte genaamd, had men een prachtig uitzicht over de tuinen naar het kasteel en aan de andere zijden de omringende heidevelden. Aan de westzijde van de allée werden vervolgens een warande, jachtterrein en een sterrenbos aangelegd. De warande werd omgeven door een dijk met wandelpromenade. Vervolgens werd haaks op de allée een oostelijk gerichte allée gerealiseerd die de weg van Bergen op Zoom naar Antwerpen, de huidige hoofdstraat van het dorp Putte, kruiste en zich vervolgens nog een heel eind voortzette tot aan de zogenaamde Hoogenberg. Onder aan de Hoogenberg werd de aanleg aan weerszijden van de zichtas weer verder verfijnd met parterres (fraai aangelegde vlakke bloemperken). Op de berg zelf werd een belvédère of uitkijkpunt gebouwd.

De Gloriëtte van het Ravenhof in Putte omstreeks 1999. (Uit: Bouwel, L. van, *Kasteelpark Ravenshof-Moretusbos*. Z.pl., z.jr., 22)

Inmiddels werden achter de Gloriëtte en in de warande en het sterrenbos waterpartijen aangelegd en verrees in de heidevelden achter de warande een fort, dat als solitair element met zijn wallen en beplanting oprees uit de vlakte van de heide. Aan de noordzijde werd de hoofdas nog verder uitgebouwd met verhoogde terrassen die uitkeken over de velden. Door de verhoging was er een natuurlijke barrière, die ervoor zorgde, dat loslopend vee niet zonder meer de tuin kon binnendringen, terwijl het vanaf de Gloriëtte leek, alsof het park hier eindeloos doorliep. Dergelijke constructies die ook wel eens met greppels werden uitgevoerd, worden A-ha's genoemd. Belangrijkste doel hiervan was om een onzichtbare doch effectieve afbakening van de tuin te vormen.

In de negentiende eeuw werd de strakke aanleg licht losgelaten door de bebos-sing van velden en de aanleg van slingerpaden in de tuinen. Achter het inmid-dels in eclectische stijl vergrote kasteel werd een grote vijver gegraven met golvende oeverlijnen en slingerende paden. Toch bleef de barokke aanleg in hoofdlijnen intact, waardoor dit landgoed een bijzondere waarde bezit.

Deze waarde is enkele jaren geleden versterkt door de restauratie van de dicht-gegroeiide hoofdas, waardoor de zichtrelatie tussen het kasteel en de Gloriëtte weer volledig is hersteld.

Buitenplaatsen in de eenentwintigste eeuw

Hiervoor is min of meer een kleine ronde gemaakt langs buitenplaatsen in het gebied rondom Bergen op Zoom en Roosendaal, waarbij de nadruk lag op de verschijningsvorm. Over het leven op deze buitenplaatsen is minder bekend. Natuurlijk gaan er nog altijd legendarische verhalen rond over de vroegere, vaak als excentriek beschreven bewoners, maar in hoeverre dit alles aansluit bij de realiteit, is de vraag. In de loop van de twintigste eeuw veranderde er veel. Door dalende inkomsten uit de bosbouw en landbouw, stijgende arbeidslonen en de niet te stuiten expansiedrift van steden en dorpen was het voor veel bezitters van buitenplaatsen nauwelijks meer op te brengen om hun kostbare bezit intact te houden. Buitenplaatsen werden – in delen – verkocht en parken en tuinen verwilderden. Huizen en bijgebouwen werden herbestemd als instel-ling of kantoor, of werden na een periode van verwaarlozing en verval simpel-weg afgebroken. De aanwezige inboedels die door het vaak generatielange bewonen van de huizen door dezelfde families een uniek karakter hadden, vielen uiteen en verdwenen via opkopers en veilinghuizen. Zodoende verdween er in rap tempo veel cultureel erfgoed, totdat door eigenaren, die zich wel wisten te handhaven en door een groeiende schare van cultuurliefhebbers de noodklok bij de rijksoverheid werd geluid.

Inmiddels was men zich in Den Haag bewust geworden van het belang van de resterende buitenplaatsen en hun waarde op het gebied van natuur en cultuur. In overleg met de eigenaren werd in 1973 besloten tot de oprichting van de Stichting tot Behoud van Particuliere Historische Buitenplaatsen (PHB) om zowel vanuit het ministerie als vanuit de zijde van de eigenaren één gesprekspartner te hebben betreffende de waardering en het behoud van de buiten-plaatsen. Onderzoek en beschrijving leidden tot de bescherming van de belang-rijkste buitenplaatsen als eenheid van huis met tuin- en parkaanleg onder de Monumentenwet. Vervolgens werden door PHB beheersplannen gemaakt, waarin werd uitgegaan van het wegnemen van achterstallig onderhoud en de aangetroffen situatie, die vaak het resultaat is van ontwerpen en vormgeven

door meerdere generaties van eigenaren. Op deze wijze bleef de gelaagdheid van de historische ontwikkeling van een monument het best in stand.

Uitvoering van de beheersplannen met veelal kleine doch tamelijk rigoureuze ingrepen bracht zodoende veel tuinen en parken tot de essentie van het ontwerp terug.

Onderzoek naar de aanleg van tuinen en parken in archieven en door veldonderzoek, alsmede een nauwe samenwerking met de Rijksdienst voor Monumentenzorg in Zeist hebben veel kennis naar boven gebracht over de historische tuin- en parkaanleg en over hoe het buitenleven in de loop der tijd ervaren, gewaardeerd en vormgegeven is. Zoals reeds in de inleiding is aangegeven wordt momenteel van overheidswege de aanleg van nieuwe buitenplaatsen gestimuleerd. Dit mag worden opgevat als een belangrijk compliment voor de plaats van de oude buitenplaatsen binnen het behoud van culturele en natuurlijke waarden in onze leefomgeving.

M.J.J.G. Buijs

Literatuur

- Backer, A.M., E. Blok en C.S. Oldenburger-Ebbers, *De natuur bezworen. Een inleiding in de geschiedenis van de Nederlandse tuin- en landschapsarchitectuur van de middeleeuwen tot het jaar 2005*. Rotterdam, 1988.
- Backer, A.M., E. Blok en C.S. Oldenburger-Ebbers, *Gids voor de Nederlandse tuin- en landschapsarchitectuur, bezoekersgids en vademecum tuinen en landschapsarchitectuur in Nederland, 1995-2000. Deel Zuid: Zeeland, Noord-Brabant en Limburg*. Rotterdam, 2000.
- Bosters, A.M., 'De Ram, een oud-adellijk geslacht en Steenbergens historie'. In: *De Brabantse Læuw, Tijdschrift voor genealogie*, jaargang 52 (2003), nr. 2, 65-74.
- Bouwel, L. van, *Kasteelpark Ravenhof-Moretusbos, een grenzeloze ontdekking*. Z.pl., z.jr. (Stabroek/Woensdrecht, 1999).
- Delahaye, A., W.A. van Ham en J.H.F. Bos, *Wouw, Woide ... die Wouda. Opstellen over de geschiedenis van Wouw*. Wouw, 1980.
- Ste Gertrudis in het woud. Bij het 100-jarig bestaan van de parochie Wouwse Plantage 1876-1976*. Wouw, 1976.
- Ham, W.A. van, *De Mattemburgh; een landgoed en zijn bewoners*. Z.pl., 1985.
- Hopstaken, J.M.W., *De omgeving van Sterrebos en Visdonk*. Roosendaal, 1997.
- Kolman, C., B. Olde Meierink en R. Stenvert, *Monumenten in Nederland. Noord-Brabant*. Zeist/Zwolle, z.jr.
- Kooij, G. van der, *Het Moretusbos*. Utrecht, 1982.
- Mastboom, H., 'Het Hof van Oud-Gastel'. In: *Jaarboek De Ghulden Roos* 5 (1945), 91-100.
- Mastboom, H., 'Het Hof van Oud-Gastel, de laatste eeuwen'. In: *Jaarboek De Ghulden Roos* 20 (1960), 69-73.
- Oosterhout, W.C.M. van, *Bovendonk. Van uithof tot seminarie*. Hoeven, 1990.
- Sluysterman van Loo, K., R.H.M. van Immerseel en H.M.J. Tromp, *Wonen in Arcadië. Het interieur van de Nederlandse kastelen en buitenplaatsen*. Z.pl., 1999.
- Tromp, H.M.J. en T. Henry-Buitenhuys, *Historische buitenplaatsen in particulier bezit*. Utrecht, 1991.
- Verschuieren, J.M.Th., 'Bezitters van het Vrouwenhof te Roosendaal'. In: *Jaarboek De Ghulden Roos* 22 (1962), 49-66.
- Werz, J.J., 'Het Vrouwenhof'. In: *Jaarboek De Ghulden Roos* 5 (1945), 85-90.
- 2 Een mooi voorbeeld van een boerderij met herenhuis was de Berghoeve in Ossendrecht. Helaas is hier het huis – van de overigens fraai gerestaureerde boerderij – afgebroken.
- 3 Een fraai voorbeeld hiervan is het huis Mattemburgh waarvan het rijke interieur in goede staat bewaard is gebleven. Nabij dit huis staan de tuinmanswoning en boswachterswoning alsmede enkele pachtboerderijen.
- 4 De benaming 'Speelhuis' in Breda voor het paviljoen in de buitentuin van de baron hangt hier duidelijk mee samen.
- 5 Een Chinese kamer vindt men onder andere in het kasteeltje De Greef bij Kalmthout.
- 6 De oudste zoon, Eduard, studeerde rechten te Leuven en was advocaat voor het hof te Brussel. Hij overleed in 1833, 25 jaar oud. De jongste, Carolus of Charles, studeerde eveneens rechten en werd advocaat te Bergen op Zoom. Daar overleed hij, ongehuwd, in 1852, 46 jaar oud.
- 7 Over deze eigenaren zie J.M.Th. Verschuieren, 'Bezitters van het "Vrouwenhof" te Roosendaal'. In: *De Ghulden Roos* 22 (1962) 49-66.

Noten

- 1 Vooral in dat laatste valt soms heel wat te ontdekken. Zo heeft bijvoorbeeld het beroemde Warandapark bij het Koninklijk Paleis in Brussel een plattegrond die is samengesteld uit elementen van de vrijmetselarij zoals troffels en hamers.